

Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių?¹

KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, A. Goštauto g. 11, Vilnius LT-01108 Vilnius
El. paštas kristina@ces.lt

Straipsnyje aptariamos skirtingoms etninėms grupėms (lietuvių, lenkų, rusų) ir skirtingoms socialinėms pozicijoms (tėvai, mokytojai, mokyklos administracijos nariai) atstovaujančių informantų kokybinių interviu metu įvardytos mokyklos valstybine ar mažumos mokomąja kalba pasirinkimo priežastys. Analizuojama, kaip individualiu lygmeniu yra konceptualizuojama etniškumo, švietimo sektoriaus pasirinkimo ir lygių galimybių Lietuvos visuomenėje sąveika bei kokios pasitelkiamos individualios ilgalaikės ugdymo / švietimo strategijos siekiant sėkmingai įsitvirtinti Lietuvos visuomenėje. Empiriniai duomenys buvo surinkti kokybinio tyrimo 2013–2014 m. Pietryčių Lietuvoje metu. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012).

Raktažodžiai: etniškumas, švietimas, mokykla valstybine ar mažumos mokomąja kalba, Pietryčių Lietuva

2011 m. priėmus Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pataisais, kurios numatė valstybinės (lietuvių) kalbos baigiamųjų egzaminų reikalavimų suvienodinimą visoms Lietuvos mokykloms (tiek lietuvių, tiek etninių mažumų mokomosiomis kalbomis), kai kurių Lietuvos etninių grupių nariai (lenkų, rusų) viešais protestais išreiškė savo nepritirimą šiems pokyčiams. Valdžios atstovai teigia, kad šios Švietimo įstatymo pataisos reikalingos visų pirma tam, kad baigiesiems mokyklas etninių mažumų mokomąja kalba sėkmingai integruotųsi į Lietuvos visuomenę, konkuruotų darbo rinkoje (Vaicekauskienė 2011: 1). Šiame straipsnyje analizuojami kokybinio tyrimo 2013–2014 m. Pietryčių Lietuvoje duomenys pagrindinį dėmesį skiriant klausimui, kaip skirtingų etninių grupių (lietuvių, lenkų, rusų) ir skirtingų socialinių pozicijų informantai (tėvai, baigiamųjų klasių mokiniai, mokytojai, mokyklos administracijos nariai) argumentuoja mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimą, kaip individualiai yra modeliuojamas

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant mokslinių tyrimų projektą „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, regioninio ir lokalaus tapatumų raiška“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012). This research was funded by a grant (No. VAT-50/2012) from the Research Council of Lithuania.

ugdymo kalbinės sferos pasirinkimas atsižvelgiant į platesnį socialinį kontekstą. Straipsnyje bus diskutuojama, ką skirtingų informantų požiūriai šiais klausimais atskleidžia apie platesnius socialinius procesus tirtame regione ir Lietuvoje.

Šiandieninės socialinių mokslų perspektyvos *identitetą* konceptualizuoja kaip konstruojamą, kintantį, formuojamą valstybių vykdomos politikos, socialinių, ekonominių ir istorinių procesų (Barth 1969; Nagel 1994; Brubaker 1995; Brubaker, Cooper 2000; Sanders 2002; plačiau žr. apžvalgą Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2013). Valstybė ir jos vykdoma skirtingų sričių politika įvardijama kaip esminis veikėjas, kuris, pasitelkęs įvairias socialines ir biurokratinės praktikas, formuoja grupių identitetus (Brubaker, Cooper 2000). Tačiau tuo pačiu skirtingos socialinės grupės, reaguodamos į galios struktūroms atstovaujančių institucijų politiką, pasitelkia „iš apačios“ kylančias strategijas, kurios eksploatuoja kultūros, etniškumo, kitus tapatybės dėmenis tam tikriems tikslams pasiekti (Hill, Wilson 2003). Teigiama, kad kilmės valstybės vykdoma politika tam tikros etninės grupės atžvilgiu taip pat svarbi formuojant sąsajas su kilmės ir priimančia valstybe, jų identitetą (Brubaker 1995).

Visuotiniai sutariama, kad švietimo sistema yra esminė formuojant individo ir grupės identitetus, konstruojant tautinį identitetą (Swain 2005; May 2012). Kalbos ir etniškumo sąsajos yra glaudžios (žr., pvz., May 2000, 2012), tad ir mokyklos valstybine arba mažumos kalba pasirinkimas yra sietinas su etniškumo klausimais. Kita vertus, mokyklos valstybine ar mažumos mokomąja kalba pasirinkimas yra susijęs su socialinio mobilumo, socialinės integracijos problematika (May 2003; Leončikas 2007). Todėl žvelgiant iš socialinio veikėjo pozicijos, ji(s) mokyklos viena ar kita ugdymo kalba pasirinkimą strateguoja platesniame socialiniame, valstybės švietimo politikos kontekste. Šiame straipsnyje ir bus aptariami motyvai, kurie yra svarbūs individualiai renkantis mokyklą viena ar kita ugdymo kalba, ir kaip jie sietini su platesniu socialiniu kontekstu.

Etninių mažumų grupėms svarbūs ir mažumų teisių demokratinėse visuomenėse klausimai, jie ypač aktualūs vykstant globalizacijos ir migracijos procesams (žr., pvz., May 2012). S. May aptaria sociolingvisto R. Ruizo (1984, 1990) pasiūlytą valstybės politikos kalbų atžvilgiu tipologiją (May 2012: 193). R. Ruitzas skiria šias kalbos politikos kryptis / tipologijas: 1) *kalba kaip problema* (angl. *language-as-problem*), kaip grupės reikalavimai, susiję su kalbos politika, iš valstybės pozicijų matomi kaip problema, kurią reikia spręsti; 2) *kalba kaip teisė* (angl. *language-as-right*), t. y. pripažįstama grupės teisė išlaikyti savo identitetą ir nepasiduoti asimiliacinėms tendencijoms; 3) *kalba kaip resursas* (angl. *language-as-resource*) – kai bendruomenės, vartojančios mažumų kalbas, ir pačios kalbos yra matomos kaip socialiniai resursai (Ruitz 1984, 1990 iš May 2012: 193). Ši siūloma valstybės kalbos politikos tipologija yra taikytina valstybės švietimo politikos analizei, o pasirinkta valstybės politikos kryptis turėtų būti matoma kaip galios struktūros įrankis, kuris lemia tam tikrus socialinius, etninius procesus ir skirtingų visuomenės grupių atsaką.

TYRIMO KONTEKSTAS IR METODOLOGIJA

Pietryčių Lietuvos gyventojų etnis identitetas tyrinėtasi sociologų, etnologų, antropologų, istorikų (Daukšas 2008, 2012; Stravinskienė 2010; Korzeniewska 2013; Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kazevičius, Visockaitė 2014, kt.). Istorikai ir etnologai tyrinėja demografinius ir švietimo procesus regione po Antrojo pasaulinio karo (Kalnius 1998; Stravinskienė 2006, 2011a, b, 2012). Kalbininkai tyrinėja etninių grupių kalbų vartojimo nuostatas skirtinguose Lietuvos regionuose (žr. Ramonienė (red.) 2010, 2013). Mokslininkai analizuoja specifinius iššūkius, kylančius švietimo sistemos dalyviams etniškai nevienalyčiuose regionuose (Tamošiūnas 2000), daugiakalbio ir daugiakultūrio ugdymo galimybes ir kliūtis (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008), mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimo priežastis bei lietuviškai

mokyklai kylančius naujus iššūkius žvelgiant iš multikultūriškumo teorinės ir praktinės perspektyvos (Saugėnienė 2003). Petras Kalnius (1998) analizuoja Pietryčių Lietuvos švietimo įstai-
gų skirtingomis mokymo kalbomis skaičiaus kaitą ir vienos ar kitos mokyklos pasirinkimo prie-
žastis sovietmečiu ir Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Svarbi P. Kalniaus išvalga, kad XX a.
paskutiniajame dešimtmetyje įvyko tam tikras pokytis, ir tiriamame regione gyvenantys lenkai
ėmė rinktis mokyklas ne rusų, o lenkų ar lietuvių mokomąja kalba (Kalnius 1998: 170). 2006 m.
mokslininkų grupė (Merkys ir kt. 2006) atliko išsamius kiekybinį ir kokybinį tyrimus, siekdami
įvertinti mokymosi prieinamumą ir kokybę Vilniaus rajono gyventojams, tyrime apžvelgta ir
mokyklos pasirinkimo kriterijų įvairovė. Tadas Leončikas (2007) asimiliacijos teorijų kontekste
analizuoja kiekybinio tyrimo etniškai nevienalyčiuose Lietuvos regionuose 2005–2006 m. duo-
menis, kurie atskleidžia mokyklų lietuvių ar gimtąja kalba pasirinkimo tendencijas. T. Leon-
čikas mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimą sieja su asimiliacinėmis nuostatomis ir
socialinio mobilumo strategija (Leončikas 2007: 115). Šiame straipsnyje analizuojami pastarai-
siaisiais metais Pietryčių Lietuvos regiono vietovėse atlikto kokybinio tyrimo duomenys aiškinan-
tis, kaip skirtingos etninės, socialinės priklausomybės informantai sieja socialinio mobilumo,
etniškumo ir mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimą. Tyrimo konkrečiame regio-
ne duomenys leidžia iš arčiau pažvelgti ir kontekstualizuoti tam tikrus rajonuose vykstančius
procesus, t. y. pažvelgti į procesus, vykstančius tirtose Pietryčių Lietuvos vietovėse, ir kelti klau-
simus apie jų priežastis.

Kokybinis sociologinis tyrimas atliktas 2013 m. sausio – 2014 m. gegužės mėn. Šalči-
ninkuose, Švenčionyse ir Eišiškės, keletas interviu – Pabradėje, t. y. vietovėse, išsidėsčiusiose
netoliese Lietuvos ir Baltarusijos sienos. Šalčininkai, Eišiškės priklauso Šalčininkų rajono savi-
valdybei, o Švenčionys ir Pabradė – Švenčionių rajono savivaldybei. Šalčininkuose, Eišiškėse ir
Pabradėje didžiąją dalį gyventojų sudaro lenkų etninė grupė, o Švenčionyse – lietuviai (Lietu-
vos statistikos departamentas 2011). 2011 m. visuotino gyventojų surašymo duomenimis, Šal-
čininkuose gyveno 6 358 gyventojų, iš kurių 71 proc. – lenkų tautybės, 13,7 proc. – lietuvių,
7,1 proc. – rusų; Eišiškėse buvo 3 416 gyventojai, iš kurių 83 proc. – lenkų tautybės, 8,4 proc. – lie-
tuvių, 3,1 proc. – rusų. Pabradėje, 2011 m. surašymo duomenimis, gyveno 5 994 gyventojai, iš
kurių 45 proc. – lenkų, 27 proc. – lietuvių, 18,5 proc. – rusų. Švenčionyse 2011 m. gyveno 4 963
gyventojai, iš jų 56 proc. – lietuvių, 17,3 proc. – rusų, 17,3 proc. – lenkų (Lietuvos statistikos
departamentas 2011). Švietimo informacinių technologijų centro pateikti duomenys rodo, kad
didžiausias pirmos klasės mokinių skaičius Šalčininkų rajone mokosi lietuvių ir lenkų kalbomis,
Švenčionių rajone – mokyklose lietuvių mokomąja kalba (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Pirmų klasių mokinių skaičius pagal kalbas

Metai	Skaičius	Šalčininkų r. sav.	Švenčionių r. sav.
2003	Iš viso	450	313
	Lietuvių mokomoji kalba	159	249
	Lenkų mokomoji kalba	262	22
	Rusų mokomoji kalba	29	42
2013	Iš viso	329	195
	Lietuvių mokomoji kalba	132	169
	Lenkų mokomoji kalba	181	11
	Rusų mokomoji kalba	16	15

Šaltinis: Švietimo informacinių technologijų centro 2014 m. balandžio 28 d. pateikti duomenys.

Minėtuose miestuose ir miesteliuose tyrimo atlikimo metu veikė mokyklos arba klasės skirtingomis mokymo kalbomis, ir gyventojai turėjo galimybę rinktis ugdymo įstaigą pagal mokymo kalbą. Šalčininkų mieste informantai turi galimybę rinktis ugdymo įstaigas lenkų, lietuvių ar rusų mokomąja kalba. Švenčionių mieste tyrimo atlikimo metu vyko mokyklų reorganizacija, vyravo ugdymo įstaigos lietuvių mokomąja kalba, tačiau surinkus pakankamą mokinių skaičių buvo formuojamos pradinės klasės ir rusų mokomąja kalba vidurinėje mokykloje (reorganizuojamoje į progimnaziją). Pabradėje veikia gimnazija lietuvių mokomąja kalba ir gimnazija formuojanti klases lenkų bei rusų mokomosiomis kalbomis. Eišiškėse tyrimo atlikimo metu veikė gimnazijos lenkų ir lietuvių kalbomis, surinkus pakankamą mokinių skaičių gimnazijoje lietuvių mokomąja kalba, buvo formuojamos klasės rusų mokomąja kalba. 2 lentelėje pateikiami apibendrinti Švietimo informacinių technologijų centro pateikti duomenys, kaip 2003–2013 m. miestuose, kuriuose buvo atliekamas tyrimas, kito mokinių skaičius pagal mokymosi kalbą.

2 lentelė. Bendras mokinių skaičius pagal mokymo kalbą*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Šalčininkai											
Lietuvių kalba	939	920	902	857	845	764	695	654	597	572	545
Lenkų kalba	855	866	787	765	727	696	691	666	674	676	686
Rusų kalba	235	263	231	244	231	225	240	244	212	180	164
Eišiškės											
Lietuvių kalba	327	676	364	369	388	327	327	347	339	341	337
Lenkų kalba	623	720	644	593	577	543	510	493	457	445	457
Rusų kalba	99	123	96	50	37	37	12	8	8	7	0
Pabradė											
Lietuvių kalba	672	732	696	681	662	632	601	564	547	532	501
Lenkų kalba	528	497	442	383	358	325	314	296	283	305	255
Rusų kalba	221	216	205	206	188	191	192	193	221	223	218
Švenčionys											
Lietuvių kalba	1 221	1 401	1 221	1 229	1 154	1 149	1 117	1 078	1 030	955	910
Rusų kalba	390	646	306	241	213	178	152	135	123	92	76

Šaltinis: Švietimo informacinių technologijų centro 2014 m. balandžio 28 d. pateikti duomenys.

* Pateikti duomenys gauti susumavus įvairiose mokyklose (pradinėse, vidurinėse, progimnazijose, gimnazijose) skirtingomis mokomosiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, rusų) besimokančių vaikų skaičių.

Kokybinio tyrimo metu buvo atlikti 47 pusiau struktūruoti interviu, kurių vidutinė trukmė – valanda ir ilgiau. Šalčininkuose buvo atlikta 16 interviu, Eišiškėse – 15, Pabradėje – 2, Švenčionyse – 14. Interviu buvo atliekami su ekspertais (savivaldybių darbuotojais, kuruojančiais švietimo sritį konkrečiame rajone, mokyklų administracijos nariais, mokytojais), taip pat su tėvais, kurių vaikai lanko pradinės klases. Keletas interviu buvo atlikti su pilnamečiais baigiamųjų klasių tiriamąjo regiono mokiniais, lankančiais mokyklas skirtingomis ugdymo kalbomis. Interviu atlikti su informantais, kurie save priskyrė lenkų, lietuvių ar rusų etninėms grupėms. Interviu kalbos – rusų ir lietuvių. Atliekant tyrimą buvo kontaktuojama su tiriamųjų vietovių skirtingų ugdymo kalbų

mokyklomis, atliekami interviu su administracijos atstovais, užmezgami pirmieji kontaktai su mokinių tėvais. Informantai taip pat ieškomi ir asmeninių kontaktų bei „sniego kamuolio gniūžtės principu“. Skirtingos informantų atrankos strategijos leido diversifikuoti tyrimo imtį.

Mokyklos lietuvių, lenkų, rusų mokomosiomis kalbomis: individualios pasirinkimo priežastys

Kalbos, etninio identiteto ir socialinio mobilumo klausimai buvo svarbūs informantams įvardijant mokyklos pasirinkimo prioritetus, tačiau jie nebuvo vieninteliai ugdymo įstaigos pasirinkimo kriterijai. Informantai įvardijo pagrindines priežastis, kodėl teikia pirmenybę mokyklai valstybine arba gimtąja mokomąja kalba. Panašūs mokyklos pasirinkimo kriterijai būdavo minimi tiek mokinių tėvų, tiek ekspertų (mokytojų, mokyklos administracijos atstovų), todėl šių grupių narių nuomonės pateikiamos kartu. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Švenčionių mieste dominuoja ugdymo įstaigos lietuvių mokomąja kalba, vidurinėje mokykloje veikia klasės rusų mokomąja kalba, tačiau pačiame mieste neveikia mokykla ar klasės lenkų mokomąja kalba.

Mokyklos lenkų mokomąja kalba pasirinkimas

• Mokykla būtina etninei tapatybei išsaugoti

Lenkų tautybės informantai Šalčininkuose, Pabradėje, Eišiškėse mokyklos lenkų kalba pasirinkimą tiesiogiai siejo su savo etnine tapatybe. Šiems informantams mokykla yra svarbi institucija, kurioje vaikas turi galimybę mokytis gimtąja kalba, sužinoti apie savo etninės grupės istoriją, kultūrą:

Aš tai galvoju, pagal save taip galvoju, kad jeigu turėčiau tokią galimybę leisti vėl vaiką į mokyklą, tai aišku, kad tai būtų lenkų mokomąja kalba, nes vis tiek <...>, tai yra mūsų gimtoji kalba ir... mąstymas jisai kitoks, ir galvoju, kad net tie mokiniai, tie vaikai, kurie dabar mokosi lietuviškoj mokykloj, bet yra iš lenkų šeimų, kad jie, kažin ar jie žino, kas jie yra tokie (lenkų tautybė, mot., ekspertė, 8 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).

• Mokykla matoma kaip svarbi etninę tapatybę formuojanti institucija

Etniškai mišrių šeimų atvejais mokyklos pasirinkimas buvo tampriai siejamas su tuo, koks formuosis vaiko santykis su viena ar kita etnine grupe, t. y. etnine tapatybe. Mokyklos viena ar kita mokomąja kalba parinkimas tokiais atvejais tampa svarbus įtvirtinant šeimoje vieną ar kitą vaiko etninę tapatybę. Pavyzdžiui, lenkės ir lietuvių šeimoje gimus vaikui vyko diskusijos, į kurią ugdymo įstaigą leisti atžalą. Moteris net atsisakė gyventi vyro gimtinėje Varėnoje, nes tada būtų apribotos galimybės leisti vaiką į ugdymo įstaigą lenkų kalba ir puoselėti lenkiškumą.

• Ugdymas gimtąja kalba siejamas su psichologine vaiko gerove ir tėvų galimybe dalyvauti ugdymo procese

Tiek tėvai, tiek ekspertai (mokytojai, mokyklų administracijos atstovai) pabrėždavo, kad galimybė vaikui mokytis gimtąja kalba (lenkų) svarbi vaiko raidai ir ugdymui. Vienas iš mokyklos gimtąja kalba pasirinkimo argumentų buvo tas, kad tėvai gali padėti vaikui ugdymo procese, o gerai nemokėdami lietuvių kalbos ir leisdami vaiką į mokyklą valstybine kalba negalėtų visavertiškai dalyvauti ugdymo procese.

• Mokykloje sudarytos sąlygos išmokti valstybinę kalbą

Teigiama, kad mokyklose lenkų mokomąja kalba geras valstybinės kalbos ugdymo lygis. Tai buvo svarbu tiek tėvams, tiek mokyklos administracijai, tiek mokytojams. Pavyzdžiui, mokyklos lenkų mokomąja kalba administracijos atstovai interviu metu pabrėždavo, kad mokykloje skiriamas ypatingas dėmesys valstybinei kalbai. Akivaizdus informantų noras tiek išlaikyti etninę tapatybę, tiek sėkmingai dalyvauti platesnės visuomenės gyvenime gerai mokant valstybinę kalbą:

<...> *pastebėjau, kad vaikai iš šitos mokyklos [lenkų mokomąja kalba], labai gerai visada baigia egzaminus, būtent lietuvių kalba* (Eišiškės, mot., lenkė, pradinuko mama, 17 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).

- *Mokykloje mokoma ta kalba, kuri svarbi kasdieniniam bendravimui regione*

Kai kurių informantų teigimu, lenkų kalba yra svarbi vietos / regiono žmonių bendravime, todėl buvo manoma, kad čia gyvenantiems žmonėms būtina gerai mokėti lenkų kalbą. Pavyzdžiui, Šalčininkų rajone rusų tautybės šeima parinko vaikui ugdymo įstaigą lenkų mokomąja kalba, kad sudarytų jam galimybes išmokti vietovėje dominuojančią kalbą: šeimoje kalba rusų kalba, darželį ir mokyklą lanko lenkų kalba. Tai būtų galima interpretuoti kaip rusų tautybės šeimos norą pritapti prie socialinio konteksto, tapti dominuojančios aplinkos dalimi. Šiuo atveju šeima siekia pritapti prie vietovės konteksto, o ne sėkmingiau integruotis į platesnę Lietuvos visuomenę.

- *Socioekonominės priežastys ir ugdymo kokybė*

Informantai minėjo Lenkijos valstybės, įvairių organizacijų materialinę paramą mokykloms lenkų mokomąja kalba: ekskursijų organizavimą, materialinės bazės stiprinimą, galimybę gerais rezultatais baigusiems mokyklą lenkų mokomąja kalba nemokamai studijuoti Lenkijoje ir pan. Kitos socialinės priežastys: socialiniai tinklai, darbo santykiai su ugdymo įstaiga ir tam tikras socialinės aplinkos spaudimas rinktis konkrečią mokyklą, susisiekimo patogumas. Informantai pabrėždavo ir gerą ugdymo kokybę.

Mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas

Daugumoje vietovių, kur buvo atliktas tyrimas, didžiausia konkurencija pritraukiant mokinius vyksta tarp mokyklų lietuvių ir lenkų mokomosiomis kalbomis. Lietuvių kilmės informantai mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimą siejo su etnine tapatybe. Daugeliui informantų svarbios ir toliau minimos mokyklos pasirinkimo priežastys.

- *Lietuvių kalba yra valstybinė ir tai siejama su geresnėmis studijų, profesinės karjeros galimybėmis Lietuvoje*

Informantai (tiek mokinių tėvai, tiek administracijos nariai ar patys mokiniai) mokyklos lietuvių kalba pasirinkimą visų pirma siejo su valstybinės kalbos svarba tolesnei profesinei karjerai ir su planais, kad vaikas ir šeima liks Lietuvoje:

<...> *todėl, kad dabar viskas yra Lietuva, viskas, aš skaitau, kad lietuvių kalba yra pagrindas. O ten rusų, ten viską mes išmoksime. Aš taip galvoju. Nu ką ten vaikus dabar leisti į rusų mokyklą ir kaip čia atrodo? Rusiškai... nemokės jie lietuviškai nieko, o visur pagrindas yra ir lietuvių kalba* (Švenčionys, lietuvė, gimė etniškai mišrioje lietuvių ir lenkės šeimoje, 46 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).

Šios nuostatos patvirtina sociologo T. Leončiko kiekybinio tyrimo 2005–2006 m. skirtinguose Lietuvos regionuose išvalga, kad mokyklos lietuvių kalba pasirinkimas yra tiesiogiai susijęs su socialinio mobilumo strategija ir asimiliacinėmis nuostatomis (Leončikas 2007: 115). Mokyklą lietuvių mokomąja kalba pasirinkę ne lietuvių etninės grupės informantai tam tikra prasme etniškumą, gimtąją kalbą buvo linkę vartoti privačioje sferoje, o valstybinės kalbos žinios matomos kaip esminės siekiant tolesnės karjeros ir įsitvirtinimo visuomenėje.

Ne vienu atveju skirtingo amžiaus tos pačios šeimos vaikai lanko mokyklas skirtingomis dėstymo kalbomis. Pavyzdžiui, mokyklos lietuvių mokomąja kalba baigiamosios klasės mokinys pasakojo, kad šeimoje kalbama lietuviškai, lenkiškai, rusiškai. Jis pats lanko mokyklą lietuvių mokomąja kalba, o penkeriais metais jaunesnis brolis – lenkų mokomąja kalba. Tėvus apibūdina kaip „labiau lenkus“. Tokie atvejai leidžia kelti klausimą, kodėl vyresniojo vaiko atveju

tėvai galimai turėjo tam tikras asimiliacines nuostatas, o jaunesniojo atveju priimta kita strategija. Manytume, kad tai sietina su platesniais etniniais, socialiniais, politiniais procesais regione.

- *Socioekonominės priežastys ir ugdymo kokybė*

Mokyklos lietuvių kalba pasirinkimą gali lemti ir gera mokyklos materialinė bazė, mokyklos bendruomenės pažinimas, socialiniai ryšiai. Pavyzdžiui, lenkų šeimos tėvai abu vaikus leidžia į mokyklą lietuvių mokomąja kalba, kadangi mama dirba šioje mokykloje ir, informanto teigimu, „leido į mokyklą, kur pažįsta mokytojus“. Informantai pabrėžia ir ugdymo kokybės svarbą.

Kai kuriais atvejais buvo teigiama, kad baigus mokyklą lietuvių mokomąja kalba būtų sudėtinga surasti darbo viename iš tirtų rajonų. Tai buvo siejama su vietos valdžios nuostatomis, socialiniais tinklais. Išryškėjo įdomus faktas – kai kurių informantų nuomone, mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimas siejamas su sėkmingesne integracija ir darbo galimybėmis rajono arba valstybės lygmenyje: informantų teigimu, mokyklos lenkų kalba baigimas atveria platesnes galimybes viename iš tirtų rajonų, tačiau mokyklos lietuvių kalba – kitose Lietuvos vietovėse.

Mokyklos rusų mokomąja kalba pasirinkimas

Mokinių skaičius mokyklose rusų mokomąja kalba sparčiai mažėja ir jos praranda arba prarado savo konkurencines pozicijas daugumoje tirtų vietovių (žr. 1, 2 lentelės). Tai atspindi ir bendras tendencijas Lietuvoje (žr. Petrušauskaitė, Pilinkaitė-Sotirovič 2012). Ši situacija kontrastuoja su sovietiniu periodu, kai dėl vykdomos Sovietų Sąjungos politikos mokyklos ar klasės rusų mokomąja kalba buvo gausiausios tirtame regione (žr. Kalnius 1998: 164). Vienas iš tyrime dalyvavusių ekspertų, mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos narys, mokyklos situaciją apibūdino taip:

Nu, žinote, ne, ko gero taip dabar yra, čia paskutiniai metai taip yra, taip dauguma <...>, lenkai į lenkišką mokyklą, lietuvių šeimos į lietuvišką mokyklą, o jau rusiškos šeimos, nedaug, neskaitlinga aišku, arba kur maišytos yra šeimos, tai atiduoda į mūsų, mūsų mokyklą, taip, į rusų mokyklą (ekspertas, vyras, mokyklos rusų kalba administracija, 6 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).

Cituotas informantas mokyklos viena ar kita kalba pasirinkimą sieja su etnine priklausomybe, tačiau tyrimas rodo priešingai: tos pačios mokyklos baigiamosios klasės mokiniai, paklausti apie jų etninę priklausomybę, daugelis save priskyrė lenkams, o ne rusams.

Mokyklos rusų kalba pasirinkimas dalies informantų buvo siejamas su etniškumu (priklausymu rusų etninei grupei) ir su patirtu socialiniu diskomfortu dėl savo etninės priklausomybės mokykloje kita mokomąja kalba. Šiuo atveju rusų kalba yra gimtoji, taip išvengiama socialinio diskomforto mokantis kitoje kalbinėje aplinkoje. Galima būtų teigti, kad mokyklos rusų mokomąja kalba daugumoje tirtų vietovių nesėkmingai konkuruoja su mokyklomis lietuvių ar lenkų mokomosiomis kalbomis.

Ugdymo įstaigos pasirinkimo strategijos: nuo darželio lietuvių kalba iki mokyklos lenkų kalba (Anios atvejais)

Šiame skyrelyje išsamiau paanalizuosiu vienos iš informančių papasakotą gyvenimo istoriją, ypatingas dėmesys bus skiriamas ugdymo įstaigos valstybine ar gimtąja kalba (lenkų) pasirinkimo priežastims atskleisti. Šios strategijos individualiame lygmenyje yra vietos gyventojų atsakas į valstybės vykdomą švietimo politiką bei rajono lygmenyje vykstančius socialinius, politinius procesus.

Informantė, kurią vadinsiu Ania², 1977 metais gimė Šalčininkų rajone, kaime. Tėvo mama, informantės močiutė, buvo gimusi šiame rajone, gerai kalbėjo lenkiškai. Informantės senelis buvo rusų tautybės, gimęs Rusijoje, po Antrojo pasaulinio karo liko gyventi Lietuvoje. Kai informantė buvo vaikas, šeima iš kaimo persikėlė į Šalčininkų miestą. Nors šeimoje pagrindinė bendravimo kalba buvo lenkų, tačiau tėvai Aniai parinko mokyklą rusų mokomąja kalba. Kaip teigia Ania, mama jai paaiškino, kad „tada buvo tokia valdžia“ (rus. *тогда была такая власть*). Ji neprisimena, kad mokymasis rusų kalba jai būtų sukėlęs kokį nors psichologinį, socialinį diskomfortą. Šeimoje kalbėjo lenkų, o mokykloje – rusų kalbomis, kieme su draugais – rusų kalba. Tokia daugiakalbystė tirtame regione yra įprasta. Daugelis informantų teigė, kad keletą kalbų mokėjimas (rusų, lenkų, baltarusių, lietuvių) yra neabejotinas privalumas.

Iš karto po mokyklos baigimo Ania netęsė studijų, sukūrė šeimą. Anios vyras lenkas, tad šeimoje jie kalba lenkiškai. Informantė prisiminė kai kurias kilusias įtampas dėl jos etninių šaknų artimoje aplinkoje, t. y. vyro šeimoje. Anios senelis rusas, todėl vyro šeima iš pradžių žiūrėjo šiek tiek atsargiai į sūnaus išrinktąją. Tai, kad ji lankė katalikų bažnyčioje mišias lenkų kalba buvo svarbus argumentas pripažįstant jos lenkiškumą.

Ania įstojo į aukštąją mokyklą Vilniuje. Baigusi mokslus, informantė sugrįžo į Šalčininkus. Jos teigimu, būtent ši vietovė yra svarbi, čia ji jaučiasi namuose: *Na, aš laiminga. Todėl, kad esu čia, šiame rajone, man čia viskas patinka, mes kalbame savo gimtąją kalba, kad niekas mums nedraudžia ir nekliudo, auklėjame vaikus*. Ania jaučiasi priklausanti lenkų etninei grupei ir lenkiškumas, kurį ji sieja su kalba, katalikiškomis šventėmis, jai labai svarbus. Klausantis Anios istorijos galima būtų teigti, kad ji „atrado etniškumą“: jos seneliai yra ir lenkų, ir rusų etninės kilmės, sovietmečiu Ania lankė mokyklą rusų mokomąja kalba, tačiau posovietmečiu, sukūrusi šeimą su vyru lenku, patirdama tam tikrą socialinį spaudimą iš vyro giminės, ji save suvokia kaip priklausančią lenkų etninei grupei.

Ania gerai kalba ir lietuvių kalba, ji prisimena, kad lietuvių kalbą išmoko tuo metu, kai su vienu iš savo vaikų ilgą laiką teko praleisti sanatorijose, esančiose kitose Lietuvos vietovėse; taip pat besimokydama Vilniuje. Ania prisimena tam tikrą diskomfortą, kai reikėdavo viešai kalbėti lietuvių kalba. Ji augina du vaikus – paauglę dukterį ir pirmaklasį sūnų. Informantė pasakojo, kad duktė lanko mokyklą lenkų mokomąja kalba, tačiau darželį lankė lietuvių mokomąja kalba. Pastarąjį pasirinko todėl, kad dėl dažnos reabilitacijos Lietuvos sanatorijose mergaitė puikiai kalbėjo lietuviškai, ir informantė manė, kad ji leis ją ir į lietuvišką mokyklą. Tačiau atėjus laikui parinkti mokyklą, patarta anytos, dukterį išleido į mokyklą lenkų kalba. Informantė teigia, kad šį sprendimą lėmė jos noras, kad duktė geriau pramoktų gimtąją (lenkų) kalbą, o sykiu išmoktų daugiau vietos kalbų:

Ji lankė lietuvišką darželį, puikiai kalbėjo ir lietuviškai, ir lenkiškai, tačiau kažkodėl ji dažniau kalbėdavo lietuviškai. <...> Kai atėjo laikas leisti vaiką į mokyklą, pagalvojau, kad tikslinga jai geriau mokėti ir savo gimtąją kalbą, kadangi lietuviškai ji kalbėjo labai gerai, o gramatiką, maniau, išmoks. Prisidėjo dar anyta. Ji mane įtikino, kad vaiką reikia leisti į lenkišką mokyklą, tada ji puikiai mokės ir lietuviškai, ir lenkiškai, ir dar įsisavins kokią nors užsienio kalbą. Jos žodžiai: „ji šito ant nugaros nenešios, turės žinių, gyvenime prireiks“.

Tokią pačią priešmokyklinės ir mokyklinės ugdymo įstaigos parinkimo strategiją Ania parinko ir savo jaunesniam sūnui: darželis – lietuvių kalba, mokykla – lenkų mokomąja kalba.

Anios istorija iliustruoja, kaip ugdymo įstaigos viena ar kita ugdomąja kalba pasirinkimas yra strategiškai apgalvotas, ir informantė siekia subalansuoti ir išmokyti savo vaikus tiek

² Informantų vardai siekiant išsaugoti anonimiškumą yra pakeisti. Šis interviu vyko rusų kalba, citatos išverstos autorės.

valstybinės (lietuvių), tiek gimtosios (lenkų) kalbos. Informantė suvokia, kad valstybinės kalbos žinios yra svarbios ieškant darbo, studijuojant. Prisimena savo patirtį, kai labai silpnai mokėdama lietuvių kalbą išvyko studijuoti į Vilnių. Tačiau lenkų kalbos žinios informantės siejamos su etniškumu ir su gebėjimu kalbėti keletu kalbų, ypač tomis, kurios dominuoja tirtame regione. Akivaizdu, kad socialinis spaudimas leisti vaiką į vieną ar kitą mokyklą taip pat svarbus.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Mokyklas skirtingomis dėstymo kalbomis tirtame regione lanko vaikai iš etnine prasme skirtingų šeimų, todėl mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimas yra svarbus sprendimas ir nebūtinai siejamas su etnine tapatybe. Kalbėdami apie tai, kodėl ne lietuvių kilmės gyventojai renkasi mokyklą lietuvių mokomąja kalba, informantai akcentavo valstybinės kalbos svarbą siekiant tolesnės profesinės karjeros, socialinio mobilumo galimybes (žr. taip pat Saugėnienė 2003; Leončikas 2007). Etninių mažumų grupių informantai, priklausantys mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenėms, gimtosios kalbos vartojimą buvo linkę palikti privačiai sferai, o valstybinę kalbą siejo su sėkmingesne integracija į Lietuvos visuomenę, gyvenimu Lietuvoje, studijų galimybėmis.

Dalis informantų kai kuriose tirtose vietovėse minėjo, kad mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas sumažina jos absolventų galimybes įsidarbinti viename iš rajonų, kur buvo atliekamas tyrimas. Tai buvo siejama su socialiniais ryšiais bei vietinės valdžios politika. Šios informantų nuostatos atskleidžia, kad kai kurių vietovių gyventojų dalis jaučiasi atsidūrusi tarp skirtingų galių / politikos laukų: valstybės ir administracinio rajono. Tokiame socialiniame kontekste mokyklos valstybine ar mažumos kalba pasirinkimas susijęs ne tik su išsilavinimo ir tolesnių studijų galimybių klausimais, tačiau bendruomenės akyse siejamas su lojalumu vienai ar kitai etninei bendruomenei, galimybe naudotis tam tikrais socioekonominiais resursais.

Mokyklos etninės mažumos grupės mokomąja kalba (daugiausia – lenkų) bendruomenės nariai, save priskiriantys lenkų etninei grupei, pabrėždavo, kad mokymasis gimtąja kalba yra svarbus etniniam tapatumui, o mokyklos gimtąja kalba pasirinkimą siejo su etniškumo puoselėjimu, etniniu identitetu. Valstybinės (lietuvių) kalbos žinios matomos kaip būtinos siekiant tolesnės profesinės karjeros, todėl lietuvių kalbos dėstymo kokybė buvo svarbus argumentas renkantis mokyklą etninės mažumos mokomąja kalba. Dalis informantų (ne etniniai lenkai), pasirinkę mokyklą lenkų mokomąja kalba, pabrėždavo poreikį išmokti plačiai vartojamą vietos kalbą (lenkų) ir tuo būdu įsilieti į rajono socialinį kontekstą, tad socialinės aplinkos įtaka yra svarbi priimant sprendimą dėl vaiko ugdymo mokykloje etninės mažumos kalba. Pasirinkę mokyklas mažumos (lenkų) kalba, informantai nesieja to su prastesnėmis socialinio mobilumo galimybėmis. Tai patvirtina S. May požiūris, kad socialinio mobilumo siejamas išimtinai su etninės daugumos kalbos žiniomis yra problematiškas, kadangi mobilumą lemia toli gražu ne vienas veiksnys (May 2003: 112).

Ugdymo įstaigos rusų mokomąja kalba akivaizdžiai patiria nuosmukį daugumoje tirtų vietovių, todėl sudėtinga vienareikšmiškai įvardyti, kokios socialinės grupės renkasi šias mokyklas vaikams ugdyti. Taip pat skiriasi ugdymo įstaigų viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimo tendencijos skirtingose tirtose vietovėse. Tai leidžia teigti, kad administraciniame rajono lygmenyje vykstantys socialiniai, politiniai procesai lemia vietos gyventojų pasirinkimus ir nuostatas, etninės priklausomybės sampratą. Individo lygmenyje galime kalbėti apie konstruojamą etniškumą, kai su kalba, priklausomybe tam tikrai etninei bendruomenei siejamas ir priėjimas prie socialinių, ekonominių resursų (May 2012: 184).

Šiame kontekste svarbi tampa Lietuvos valstybės ir kilmės šalies (Lenkijos, Rusijos) vykdoma politika etninės grupės atžvilgiu. Šiandieninė Lietuvos politika mažumų atžvilgiu galėtų būti apibūdinta kaip traktuojanti mažumos kalbą kaip teisę (Ruitz 1984, 1990 iš May 2012: 193), t. y. pripažįstama teisė išlaikyti identitetą, finansuojamos mokyklos mažumos mokomąja kalba ir kitos susijusios veiklos. Etninių mažumų grupių informantai mažumos kalbą(as) traktavo kaip resursą (Ruitz 1984, 1990 iš May 2012: 193) ir keletu vietos kalbų mokėjimas, daugiakalbiškumas matomas kaip privalumas tolesnėje profesinėje karjeroje, tad atsiskleidžia tam tikra įtampa tarp valstybės lygmens ir vietos žmonių požiūrio į mažumos kalbą. Regiono daugiaetniškumas ir daugiakalbystė yra neabejotinas resursas, tad valstybės ir regiono lygmens institucijų politika paremta daugiakultūriškumo principais (Kymlicka, Norman 2010), leistų sėkmingiau integruoti vietos žmones į Lietuvos visuomenės skirtingas sferas.

Gauta 2015 02 25

Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Balžekienė, A.; Lapienienė, A.; Merkys, G.; Telešienė, A. 2008. „Daugiakultūrinio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione“, *Etniškumo studijos* 1–2: 146–171.
2. Barth, F. 1969. „Introduction“, in *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, ed. F. Barth. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget. London: George Allen & Unwin, 9–38.
3. Brubaker, R. 1995. „National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe“, *Daedalus* 124(2): 107–132.
4. Brubaker, R.; Cooper, F. 2000. „Beyond ‘Identity’“, *Theory and Society* 29: 1–47.
5. Daukšas, D. 2008. „Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8(17): 57–72.
6. Daukšas, D. 2012. „Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 12(21): 167–192.
7. Frėjutė-Rakauskienė, M.; Marcinkevičius, A.; Šliavaitė, K.; Šutinienė, I. 2013. „Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus“, *Etniškumo studijos* 2013(2): 13–48.
8. Hill Jonathan, D.; Wilson Thomas, M. 2003. „Identity Politics and the Politics of Identities“, *Identities: Global Studies in Culture and Power* 10: 1–8.
9. Kalnius, P. 1998. *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*. Vilnius: Žara.
10. Kazėnas, G.; Jakubauskas, A.; Gaižauskaitė, J.; Kazevičius, R.; Visockaitė, A. 2014. *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
11. Korzeniewska, K. 2013. „‘Vietiniš’ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose)“, *Etniškumo studijos* 2013(2): 149–179.
12. Kymlicka, W.; Norman, W. 2010. „Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts“, in *Citizenship in Diverse Societies*, ed. W. Kymlicka, W. Norman. Oxford University Press, 1–44.
13. Leončikas, T. 2007. „Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas“, *Etniškumo studijos*. Vilnius: Eugrimas.
14. Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų 2011 surašymo duomenys. Miestų gyventojai pagal tautybę*. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/temines-lenteles> (žiūrėta 2014 12 12).
15. May, S. 2012. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Routledge.
16. May, S. 2003. „Rearticulating the Case for Minority Language Rights“, *Current Issues in Language Planning* 4(2): 95–125.
17. May, S. 2000. „Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights“, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21(5): 366–385.
18. Merkys, G.; Balčiūnas, S.; Balžekienė, A.; Lapienienė, A.; Pauliukaitė, Ž.; Telešienė, A. 2006. *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*. Kaunas. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/Mokymosi_prieinamumas_Vilniaus_rajono_gyventojams.pdf
19. Nagel, J. 1994. „Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture“,

- Social Problems, Special Issue on Immigration, Race, and Ethnicity in America* 41(1): 152–176.
20. Petrušauskaitė, V.; Pilinkaitė Sotirovič, V. 2012. „Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011“, *Etniškumo studijos* 1/2: 14–50.
 21. Ramonienė, M. (red.). 2010. *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 22. Ramonienė, M. (red.). 2013. *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 23. Sanders, M. J. 2002. “Ethnic Boundaries and Identity in Plural Societies”, *Annual Review of Sociology* 28: 327–357.
 24. Saugėnienė, N. 2003. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija.
 25. Stravinskienė, V. 2006. „Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais“, *Lituanistica* 66(2): 20–33.
 26. Stravinskienė, V. 2010. „Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959“, *Istorija. Mokslo darbai*. T. 77.
 27. Stravinskienė, V. 2011a. „Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947“, *Istorija. Mokslo darbai*. T. 82.
 28. Stravinskienė, V. 2011b. „Lenkų mokytojų rengimas LSSR: 1947–1961 m.“, *Lituanistica* 2(84): 141–153.
 29. Stravinskienė, V. 2012. „Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis 2011*. 1: 81–95.
 30. Swain, A. 2005. “Introduction: Knowledge, Identity and Power – Education Movements in the Global South”, in *Education as Social Action: Knowledge, Identity and Power*, ed. S. Ashok. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 1–19.
 31. Tamošiūnas, T. 2000. *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*. Vilnius: UAB Biznio mašinų komp. sp.
 32. Vaicekauskienė, V. (pareng.) 2011. „Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama?“, *Švietimo problemos analizė* 9(59): 1–12. Prieiga per internetą: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/Tautiniu-ma%C5%BEmum%C5%B3-%C5%A1vietimo-politika-Kur-einama-2011-lapkritis.pdf>

KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Individual strategies of school choice with state or minority language of instruction in Southeastern Lithuania: between maintenance of ethnic identity and prospects of social mobility?

Summary

The paper interprets the empirical data collected in the framework of qualitative sociological research in Southeastern Lithuania in 2013–2014. The research was funded by a grant (No. VAT-50/2012) from the Research Council of Lithuania. The paper overviews and discusses how the informants of different social status (teachers and school administrators, parents, graduate school pupils) and ethnic belonging (Lithuanians, Poles, Russians) prioritize schools with state or minority language of instruction and what is the perceived interrelation of ethnic belonging, choice of school sector and prospects of social mobility in the Lithuanian society. The individual strategies to choose a school with state or minority language instruction are interpreted in relation to a broader social context.

Key words: ethnicity, education, schooling in minority or state language of instruction, Southeastern Lithuania